

РЕЦЕНЗІЯ

на дисертаційну роботу Осипенко Віри Юріївни
**«Основні характеристики поняття «дискурс»
у мовознавстві кінця XX – початку XXI ст.»**
подану на здобуття наукового ступеня
доктора філософії зі спеціальності 035 Філологія,
галузь знань 03 Гуманітарні науки

Актуальність теми дослідження. Студії в царині дискурсології формують сучасне антропологічне мовознавство як одну з найперспективніших царин гуманітарного знання. Зацікавлення лінгвістів поняттям дискурс передусім спричинено міждисциплінарним характером, а також еволюцією дискурсивного аналізу та його роллю у новітніх наукових парадигмах (див. Ф. Бацевич, В. Карасик, О. Кубрякової, М. Фуко, Дж. Юла та ін.). Саме тому поняття дискурс нині перебуває у ракурсі наукових зацікавлень не лише фахівців з історії, теорії літератури, філософії, психології, соціології, політології, а й мовознавців, оскільки зростає потреба системних студіювань, пов'язаних з антропоцентричністю гуманітарного знання та розвитком методологічно-обґрунтованих дискурсиних досліджень у лінгвістиці. З урахуванням того, що об'єктом дослідження рецензованої дисертаційної праці є наукові розвідки мовознавців кінця XX – початку XXI століття, що окреслюють поняття дискурс у лінгвоісторіографічному аспекті, доцільним і логічним в умовах сьогодення вважаємо представлення й аналіз основних складників дискурсу в мовознавстві зазначеного періоду. Складність вивчення аналізованого поняття зумовлена динамічністю й багатофункційністю навіть в ракурсі новітніх напрямів філологічної науки, зокрема: психолінгвістики, когнітивної лінгвістики, прагмалінгвістики, етнолінгвітики тощо. У зв'язку із зазначеним вважаємо на часі різноаспектне студіювання поняття дискурс у мовознавстві кінця XX – початку XXI століття.

Отже, в межах наукової розвідки дисертантці вдалося зреалізувати заявлену мету, виконати низку окреслених завдань, щоб виявити ті твердження науковців, які зберегли свою значущість та усталилися в сучасній лінгвістиці, а також

окреслити межі експлікації порівняльно-історичного методу та його вплив на розвиток дискурсивного підходу.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Композиція дисертації відповідає визначеній меті й завданням дослідження, що зреалізовано у вступі, трьох розділах, висновках, списках використаної літератури, джерел фактичного матеріалу та додатках .

Дисертацію виконано в межах науково-дослідницької проблеми кафедри германської та слов'янської філології Державного вищого навчального закладу «Донбаський державний педагогічний університет», зокрема «Проблеми методології та історіографії мовознавства» та кафедри загального мовознавства та слов'янознавства Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара «Тенденції розвитку слов'янських мов і практичні аспекти мовленнєвої діяльності» (державний реєстраційний номер: 0122U001282, 2022–2024 рр.).

У *Вступі* обґрунтовано актуальність роботи, визначено мету й завдання, наукову новизну, об'єкт і предмет дослідження, окреслено теоретичне й практичне значення роботи, зазначено методи та апробацію дисертації.

У першому розділі «*Основні характеристики дискурсу в лінгвоісторичному аспекті. Методи і напрями дослідження*» подано теоретичне мовне підґрунтя студіювання дискурсу, схарактеризовано ключові методологічні аспекти у парадигмі концептуального та хронологічного аналізу.

Дисертантка, узагальнивши підходи таких дослідників-лінгвістів як В. Дем'янова, В. Карасика, М. Макарова, Л. Полякової, О. Селіванової, Ю. Степанова щодо трактування поняття «дискурс» (с. 24-25) та спираючись на засадничі положення наукових студій в історичному ракурсі (с.28-37), наголошує на доречності тлумачення окресленого феномену в межах часу та простору, «інтегруючи результати вітчизняних і зарубіжних досліджень у мовознавстві» (с. 37).

Чіткою вважаємо позицію дисертантки щодо виокремлення 8 напрямів різноаспектного дослідження дискурсу в мовознавстві (с. 44-45). Крім того, Віра Юріївна переконливо доводить потребу диференціації поняття дискурс залежно від методологічного спрямування у другій половині XX ст. (с. 45-46) та на початку XXI ст. (с. 46-54), адже реалізація напрямів дослідження, на думку дисертантки, вможлиблює виявлення ключових тенденцій у вивченні дискурсу з опертям на взаємозв'язки з нелінгвістичними науками (с. 54).

Другий розділ «Дослідження дискурсу в мовознавстві другої половини XX ст.» присвячено виявленню основних категорійних характеристик дискурсу в парадигмі когерентності, контекстуальності й інтертекстуальності; окресленню його структури та типології; з'ясуванню прагматичного та семіотичного аспектів дискурсу.

Позитивно оцінюємо спробу Віри Юріївни, розмежувати поняття *дискурс* та *текст*, спираючись на думки авторитетних науковців (с. 57-60), й подати їх у кореляції «загальне-часткове», у якій «текст (часткове) постає конститутивною одиницею дискурсу, а дискурс (загальне) – одиницею вищого рівня абстракції, де наявна потенційно безкінечна кількість конкретних і реальних текстів» (с. 61).

Цікавим вважаємо спостереження дисертантки щодо тих науковців, які студіюють дискурс як «комунікативне інтерактивне явище» (с. 71), розглядаючи його як процес мовленнєвої діяльності (с. 72), конкретну маніфестацію усного та писемного мовлення (с. 72), форму соціальної діяльності з її цінностями, соціальними нормами, умовностями (с. 75), комунікативне явище, що охоплює разом з текстом екстралінгвістичні чинники (с. 76), ситуативну зумовлену інтерсуб'єктну мовленнєво-розумову діяльність, спрямовану на взаємну орієнтацію в життєвому просторі на основі надання мовній формі семіотичної значущості (с. 77) тощо.

Слушним, на нашу думку, є окреслення ключових аспектів функціонування дискурсу. Серед основних фіксуємо контекстуальність, інтерактивність, динамічність, ідеологічність та прагматичність, що дає змогу Вірі Юріївні

кваліфікувати дискурс як «складний соціолінгвістичний феномен сучасного комунікативного середовища» (с. 81).

У третьому розділі *«Дослідження дискурсу в сучасному мовознавстві»* акцентовано увагу на основних напрямках розвитку теорії дискурсу з опертям на новітні парадигми сучасних філологічних учень у межах когнітивної лінгвістики, прагматики та критичного дискурсивного аналізу, докладно проаналізовано формальний, функціональний, когнітивний та прагматичний підходи, а також розширено межі гетерогенного поля дискурсивних студій.

Вдалими й необхідними є безумовно висновкування Віри Юріївни щодо вивчення дискурсу в сучасній лінгвістиці у ролі способу організації мовного матеріалу та засобу конструювання смислового контексту, який, на переконання дослідниці, варто розглядати також як механізм формування суспільної реальності та інструмент для створення і підтримки певних соціальних стереотипів та ідентичностей (с. 122-123).

Особливу увагу зосереджено на формальному, функціональному, когнітивному та прагматичному підходах до дослідження дискурсу у мовознавстві, що в подальшому вможливорює логічне пояснення розуміння дискурсу як комплексного поняття, що відбиває різні аспекти мовленнєвого спілкування (с. 127-150). Крім того, спостерігаємо чітке розуміння того, як контекст та взаємодія впливають на значення дискурсу.

Заслуговує на схвалення у рецензованому дослідженні окреслення специфічних характеристик дискурсу як мовної одиниці в дослідженнях початку ХХІ століття, що вможливорює висновкування дисертантки про те, що «дискурс організується за певними послідовностями, кожна з яких представляє завершену одиницю думки чи комунікативного акту, а дискурсивні маркери відіграють роль елементів, які сигналізують про переходи, контрасти або логічні продовження» (с. 197).

Грунтовний науковий аналіз досліджень дискурсу в сучасному мовознавстві та подальша систематизація його основних характеристик дали змогу дисертантці

зробити вагомі й переконливі *Висновки*, що сконцентровано відбили сутність дослідження.

Наукова новизна отриманих результатів. У дослідженні вперше різноаспектно представлено основні характеристики дискурсу з урахуванням теоретико-методологічних засад, спираючись на принцип історизму та послуговуючись порівняльно-історичним методом; з'ясовано місце прагматичного та когнітивного аспекту у вивченні дискурсу; вказано на особливості застосування актуалістичного методу в дослідженні еволюції дискурсу.

Повнота викладу наукових результатів дисертації в публікаціях. За результатами проведеного дослідження опубліковано 13 одноосібних наукових робіт, зокрема: 5 статей у фахових виданнях, рекомендованих ДАК України, 8 публікацій, серед яких – наукові праці, видруковані в інших виданнях та матеріали доповідей, виголошених на міжнародних та всеукраїнських конференціях. Основні результати дисертації обговорено на 7 Міжнародних науково-практичних конференціях «Методологія та історіографія мовознавства» (Слов'янськ-Дніпро, 2022, 2023), «Eurasian scientific discussion» (Барселона, 2022), «Література, психологія, педагогіка у ракурсах взаємодії» (Дніпро, 2023), «Актуальні проблеми лінгвістики й лінгводидактики, присвячена пам'яті й з нагоди 100-річчя від дня народження заслуженого діяча науки і техніки України, доктора філологічних наук, професора С. І. Дорошенка» (Харків, 2024), «Сучасні лінгвістичні парадигми» (Дніпро, 2024), «Східнослов'янська філологія: від Нестора до сьогодення» (Дніпро, 2024), 4 Всеукраїнських науково-практичних конференціях «Перспективні напрями сучасної науки та освіти» (Слов'янськ-Дніпро, 2022, 2023, 2024), «Мовна комунікація і сучасні технології у форматі різнорівневих систем» (Дніпро, 2024).

Під час ознайомлення з текстом дисертації порушень академічної доброчесності не виявлено. Використання текстових запозичень без відповідних посилань на інформаційні джерела не зафіксовано.

Практичне значення одержаних результатів. Зібраний і проаналізований у дисертації фактичний матеріал, викладені теоретичні положення й отримані

висновки можуть бути використані в курсах «Дискурсологія», «Загальне мовознавство», «Лінгвопрагматика», «Когнітивна лінгвістика», «Історія лінгвістичних учень та українського мовознавства», «Етнопсихологія», «Вступ до мовознавства»; під час написання навчальних посібників, підручників, а також кваліфікаційних робіт здобувачів ступеня бакалавра, магістра та доктора філософії філологічного напрямку.

Дискусійні положення й зауваження до дисертації. Високо оцінюючи роботу Віри Юріївни Осипенко, маємо зазначити певні аспекти, що привертають увагу для подальшого обговорення.

1. З урахуванням того, що назва підрозділу *«Типологія та структура дискурсу в мовознавстві»* хотілося б, щоб дисертантка окреслила кількість наявних типологій, спираючись на критерії, які враховувалися під час дослідження, оскільки у роботі не спостерігаємо чіткої класифікації щодо зазначеного поняття, а також нез'ясованим є питання щодо синонімічності таких понять як *класифікація, типологізація, типологія*.

2. У підрозділі *«Прагматичні аспекти текстуального дискурсу в мовознавстві другої половини XX ст.»* Віра Юріївна кваліфікує інтертекстуальність як найважливішу категорію дискурсу (с. 94). Утім, у попередньому підрозділі (с. 91-93), студіюючи категорійний аспект дискурсу, який безпосередньо дотичний до цього поняття, жодної згадки про категорію інтертекстуальності у межах дискурсу не фіксуємо. Саме тому є не зрозумілим, у яких спосіб відбувається виокремлення категорійності дискурсу, можливо, на це впливає передусім прагматика інтертекстуальності?

3. Аналізуючи сучасні семантичні та семіотичні аспекти теорії дискурсу, дисертантка послуговується роботами Е. Лакло, виокремлюючи 3 етапи (с. 103). Проте далі фіксуємо лише 2 етапи: 1) структурної лінгвістики; 2) структуралізму та постструктуралізму. У зв'язку з цим постає питання, що Ви мали на увазі, коли розмежовували ці етапи. Якщо наявний ще один, то наведіть приклад і прокоментуйте. Крім того, на с. 103 Ви зауважуєте, що маєте на меті «не лише проаналізувати сучасні семантичні та семіотичні аспекти теорії дискурсу,

а й дослідити їх крізь призму історичного розвитку, що вможливить глибше розуміння дискурсу як складної та багатогранної форми комунікації», окреслить, будь ласка, ті складники, що дали змогу тлумачити дискурс у такий спосіб.

Наведені міркування в жодному разі не ставлять під сумнів наукову концепцію дослідження, не позначаються на теоретичній і практичній значущості отриманих авторкою результатів і не впливають на загальне позитивне враження від роботи.

Загальний висновок. На підставі ретельного аналізу дисертації та основних публікацій вважаємо, що дисертація «Основні характеристики поняття «дискурс» у мовознавстві кінця XX – початку XXI століття» є самостійною, завершеною й актуальною; виконана на належному теоретичному та науково-практичному рівнях; за змістом і формою відповідає всім вимогам «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України №44 від 12.01.2022 (зі змінами), а її авторка Осипенко Віра Юріївна заслуговує на присудження ступеня доктора філософії зі спеціальності 035 Філологія.

Рецензент –
доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри англійської мови
для нефілологічних спеціальностей
Дніпровського національного
університету імені Олеся Гончара

Олена Гурко

Олена ГУРКО

Вчений секретар

Тетяна Хорасен